

Podorlická pahorkatina — kraj tajemných kopců

Tajuplný Rychnovský vrch

Protáhlý tvar Rychnovského vrchu podmiňuje průběh kyšperského zlomu (pomenován podle dřívějšího názvu města Letohrad — Kyšperk), který se táhne od severozápadu k jihovýchodu velkou částí Podorlické pahorkatiny. Vrch vysoký 541 m se v minulosti nazýval též Jezerní hora či Jezerní hřbet (Seekam), protože na jeho temeni se periodicky vyskytují tři jezírka (jezírko na vrcholu bylo zaznamenáno již v listině z r. 1547). V r. 1840 jej navštívil německý profesor mineralogie z univerzity ve Vratislavi (nyní v Polsku) E. F. Glocker (1793–1858), který od místních obyvatel zjistil, že zvláště před bouří je na velkou vzdálenost od kopce slyšet hřmění, které se dá snadno odlišit od bouřky. Lidé říkali: „Hora rumpluje, přijde bouřka.“ Také tvrdili, že hora je uvnitř plná vody. Vlastním výzkumem pak zjistil, že z tůní vystupuje množství vzduchových bublin, které pokrývají vodu jako perly. Snažil se tedy dát dunění do souvislosti s existencí tzv. bahenní sopky spojené s úniky plynu.

V r. 1843 začaly práce na stavbě tunelu u Třebovic v Čechách na olomoucko-pražské dráze. Tunel hloubili v nepříznivých geologických podmínkách (zvodnělé plastické jíly a písky). Přes hluk a bušení kladiv dělníci často slyšeli hřmění, a to lépe v podzemí než na povrchu. Glocker na základě těchto poznatků rozvíjel svoji teorii „plynového vulkánu“ (plyny se podle něj tvořily uvnitř hory, jen malé množství jich unikalo jezírkem). Po zveřejnění Glockerovy práce o detonacích v Rychnovském vrchu r. 1845 se rozpoutala v odborném tisku široká diskuse a Glockerovy teorie byly popírány (zvukové jevy se vysvětlovaly např. změnami v atmosférickém tlaku).

V r. 1858 zkoumal Rychnovský vrch tehdy mladý G. Tschermak (1836–1927),

Vrch Žampach (546 m n. m.) vystupuje jako výrazný suk odolných permských pískovců z okolních měkkých hornin Podorlické pahorkatiny, vlevo ♦ Vpravo pobled z Rychnovského vrchu, známého v minulosti svým záhadným detonacním fenoménem, směrem k Městečku Trnávce

Hynek Skořepa

Podorlická pahorkatina na pomezí Čech a Moravy je geologicky velmi různorodý geomorfologický celek, táhnoucí se v délce přes 100 km z okolí Moravské Třebové k Náchodu. Je to kraj tajemných kopců, hlubokých údolí a zbytků lesů na prudkých svazích.

Červené permské pouště

Závěr prvohor (útvary zvaný perm) se vyznačoval vysušováním klimatu, ústupem uhlotvorné sedimentace (typické pro předcházející karbon) a ukládáním červeně zbarvených usazenin vznikajících v teplém podnebí vlivem sloučenin železa. Definitivně vymřeli poslední trilobiti, obojživelníci (krytolebcí) ustupovali plazům lépe přizpůsobeným suššímu podnebí. Nahosemenné jehličnany zatlačovaly dřívě dominující výtrusné rostliny. V Evropě během permu pokračovala intenzivní eroze hor vzniklých variským (hercynským) vrásněním a naše krajina se postupně zarovnávala (teprve později, v třetíhorách byla dotvořena tektonickými pohyby podél zlomů do současné členité podoby).

Dnes zachované zbytky permských usazenin (červenohnědé pískovce a slepence) jsou jen velmi malou částí původního pokryvu silně postiženého erozí. Najdeme je v několika pánvích (Boskovická brázda, okolí Trutnova, okolí Náchoda — odtud název Červeného Kostelce atd.), ostrůvkovitě též mezi Žamberkem a Moravskou Třebovou.

Významným kopcem, který vystupuje jako suk pevných permských pískovců z okolních méně odolných hornin, je

546 m vysoký Žampach (viz obr.) jižně od Žamberka se zbytky stejnojmenného středověkého hradu. Kromě permských hornin najdeme v Podorlické pahorkatině i druhohorní (křídové) pískovce a spongolity (obsahují křemenné jehlice živočišných hub). V okolí Moravské Třebové se vyskytují též naleziště jaspisů a achátů, mající v některých případech podobný způsob vzniku jako na známé lokalitě Kozáků v Podkrkonoší (souvisí se sopečnou činností). Kotliny (např. v okolí Lanškrouna) jsou vyplněny neogenními (mladočtětihorními) mořskými usazeninami. Z různých sedimentů vystupují krystalické horniny v podobě vyvěrelin či přeměněných hornin.

V jižní části takto pestrou směs doplňuje tektonicky omezený výskyt karbonských (prvohorních) usazenin (drob a slepenců) tvořících např. morfologicky výrazný kopec Hušák (626 m). Členitost reliéfu v okolí Moravské Třebové, kde výrazně vystupuje několik vrchů obvykle charakteru hrástí (Hušák, Třebovské hradisko atd.), je podmíněna protnutím několika zlomových pásem (viz Živa 2003, 3: 139–141). Zlomy umožňují na Hušáku vývěr pramene téměř pod vrcholem, což na kopcích nebývá obvyklé. O zdejší Holubí studánci pověst vypráví, že žízňivého raněného vojáka hejno holubů zavedlo ke studánce, jejíž voda ho zázračně uzdravila.

rodák z moravské Litovle a pozdější významný vídeňský geolog. Všiml si pozoruhodného jevu, že přes strmý sklon vrstev hornin a četné pukliny na hřbetu dochází k zadržování dešťové vody. Záhadné dunění, i když svědecky potvrzené, zůstalo tehdy opět neobjasněno.

Na přelomu 19. a 20. stol. se zabýval geologickými poměry oblasti geolog a pozdější ředitel vídeňského c. k. říšského geologického ústavu E. Tietze (1845–1931). V roce 1902 věnoval pozornost též „detonačnímu fenoménu Rychnovského vrchu“ (Der Reichenauer Berg und das dortige Detonationsphänomen). Považoval tehdy za správné zvukové jevy nepopírat jako výmysl a pokusil se o jejich vysvětlení. Uvažoval o možnosti výskytu větších dutin uvnitř vrchu (zvuk by pak působilo pukání a řízení hornin), změnách atmosférického tlaku i o existenci lokálních zemětřesení v souvislosti s tektonickými pohyby na zlomech. Po 2. světové válce již žádné dunění nebylo zaznamenáno. Dostupné údaje o Rychnovském vrchu a zdejších zvláštních jevech shrnul Bohatý (Moravskotřebovské vlastivědné listy 2001, 12: 21–25).

Rychnovský vrch je zajímavý i z hlediska živé přírody. Zachovaly se zde zbytky smíšeného lesa s převahou buku lesního (*Fagus sylvatica*) s příměsí javoru klenu (*Acer pseudoplatanus*), habru obecného (*Carpinus betulus*), lípy srdčité (*Tilia cordata*) a jasanu ztepilého (*Fraxinus excelsior*). Ojedinelé se zde vyskytuje také tis červený (*Taxus baccata*, viz obr.). Významnými druhy podrostu jsou česnek medvědí (*Allium ursinum*) a bledule jarní (*Leucjum vernum*, viz obr.).

Hluboké pomezí hvozdy

Původně tento kraj na pomezí Čech a Moravy pokrývaly rozsáhlé lesy, které postupně ustupovaly středověké kolonizaci. Moravskotřebovsko osídloval ve druhé pol. 13. stol. Boreš z Rýzmburka (Oseka) v severních Čechách, který kromě samotného města Moravská Třebová založil zřejmě i řadu vsí (Boršov a Borušov po něm dosud mají jméno). Kolonizační původ mají i hrad Lanšperk a od něj poměrně vzdálené, ale jedno panství s ním tvořící město Lanškroun. Názvy obou míst napovídají, že šlo původně o královské majetky (Landsberg = zemská hora, Landskrone = koruna země). Řada významných sídel však vznikla až mnohem později. Např. Nové Město n. Metují založil na ostrohu nad řekou r. 1501 Jan Černický z Kácova, hejtman Hradeckého kraje. Díky velkolepé přestavbě po požáru, kterou dali provést Pernštejnové, zde vznikl jedinečný urbanistický komplex zachovaný dodnes.

Když kolonisté kdysi pronikali do zdejších hvozdu, převládaly v kraji především podhorské květnaté bučiny s kyčelnicí devítilistou (asociace *Dentario enneaphylli-Fagetum*) střídané kyselými bikovými bučinami (*Luzulo-Fagetum*), v nižších polohách dubo-habřinami (ze svazu *Carpinion*) a kyselými bikovými či jedlovými doubravami (*Abieti-Quercetum*). Na prudkých svazích se vyskytovaly sutové lesy s lípou a javorem (*Tilio-Acerion*).

Dnešní druhová skladba porostů je výrazně pozměněna ve prospěch smrkových monokultur. Ve vyšších a inverzních

polohách byl ovšem smrk alespoň jako vtroušená dřevina (zastoupení v porostu do 10 %) původní (viz obr.). Na panství Nové Město n. Metují se v popise lesů z r. 1803 uvádějí krásné vysoké jedle, smrky a borovice včetně stavebního dříví. V lesním řádu opočenského panství z r. 1717 se zmiňují smrky v okolí zříceniny hradu Frymburka (u obce Nový Hrádek). Lesy na panství Rychnov n. Kněžnou byly r. 1704 smrkovo-jedlové s příměsí buku. Na hranicích panství žamberského a žampašského jsou r. 1689 jako hraniční stromy uvedeny smrk, jedle a borovice, téhož roku na hranicích žampašských a letohradských sloužily jako hraniční stromy smrk, jedle, buk, dub a bříza. První lesní hospodářské plány (zařizovací elaboráty) uvádějí na panství Žamberk r. 1832 především staré mýtné lesy smrkovo-jedlové, na panství Letohrad r. 1828 jedlo-smrkovo-bukové a smrkovo-jedlové, včetně mýtných porostů (Nožička 1972).

Majetková držba v oblasti se od 2. pol. 17. stol. vlastnickými přesuny postupně soustředila do rukou několika významných

šlechtických rodů. Páni z Kolovrat získali panství Rychnov n. Kněžnou, největšího rozsahu dosáhl majetek Lichtenštejnů (Lanškroun — Lanšperk či Moravská Třebová). Jejich lesní hospodářství bylo na vysoké úrovni (viz Živa 2003, 3: 139–141) a až do konce 19. stol. se zde hospodařilo dosti konzervativně a šetrně. Např. na panství Moravská Třebová, jehož lesnatost byla přes 80 %, převažovaly smíšené porosty jedle, smrku a buku, i když poměrně brzo zde uměle vysazovali smrk s borovicí (doloženo r. 1812). Semena a sazenice se původně získávaly z vlastních zdrojů, od konce 19. stol. se nakupovaly od obchodních firem z různých částí Rakouska-Uherska. Stavby zvěře na panství byly nízké. Roku 1802 byla vydána Instrukce pro regulaci lesů, podle níž byly lesy děleny na roční seče. Celý les byl rozdělen na tolik částí, kolik let byla stanovena obmýtní doba.

Sutový les v údolí Olešenky (přítoku Metuje) u Nového Hrádku. Výskyt smrku je v této inverzní poloze pravděpodobně původní

Bledule jarní (Leucojum vernum) se v Podorlické pahorkatině vyskytuje na řadě míst, vlevo ♦ Tis červený (Taxus baccata) ve smíšeném porostu na Rychnovském vrchu, vpravo. Snímky H. Skořepy

Ročně se smělo teoreticky vytěžit jen tolik, kolik dřevní hmoty přirostlo. V každé roční seči se těžilo třikrát vždy po čtyřech letech. Tento způsob těžby můžeme přirovnat k pozdější clonné seči, u níž v první fázi došlo k uvolnění korun stromů, aby více semenily, následovala fáze (seč) prosvětlovací a domýtná. Oproti klasické clonné seči však zde byly intervaly mezi jednotlivými těžebními zásahy velmi malé.

První souborné údaje o hospodářském stavu lesa na panství poskytuje Josefský katastr z konce 18. stol. Např. v katastrálním území obce Rychnov měla vrchnost lesy s bukem, habrem, jedlí a smrkem s obmýtím 100 let (obmýtná doba je věk, ve kterém se porost kácí), poddaní pak lesy jedlové (s obmýtím 100 let) a borové (s obmýtím 70 let). První hospodářská úprava lesa je doložena z r. 1812. Revíry byly tehdy rozděleny na různě velké díly (Teile) odpovídající dnešním porostům.

S hospodařením v lesích souvisí i péče o zvěř. Myslivost byla původně pro majitele lesů mnohem významnější než produkce dřeva. Letohradská bažantnice, chráněná nyní jako přírodní památka, patří k nejstarším u nás a zmiňuje se o ní např. Bohuslav Balbín v díle *Miscellanea historica regni Bohemiae* (sepsal je v letech 1679–1687, jejich podstatná část vyšla r. 1986 v překladu H. Businské pod názvem *Krásy a bohatství české země*).

Botanické zvláštnosti Podorlicka

Podorlická pahorkatina je biogeograficky zajímavým územím. V prostoru tzv. Třebovské brány (mezi Lanškrounem a Českou Třebovou) docházelo v minulosti k významným migracím rostlin a živočichů. Právděpodobně tudy pronikaly teplomilné prvky z jižní Moravy přes Hanou dále do Čech. (Z významných botaniků tento jev zkoumal např. profesor Univerzity Karlovy

Karel Domin (1882–1953). Naopak hlubokými stinnými údolími Podorlické pahorkatiny postupuje řada horských a podhorských druhů rostlin z Orlických hor daleko k jihu (např. kýchavice bílá — *Veratrum album*).

Již tak pestrou směsici druhů zde doplňují rostliny s karpatskou tendencí rozšíření (pryšec mandloňovitý — *Euphorbia amygdaloides*). Probíhá zde též západní hranice areálu kakostu hnědočerveného (*Geranium phaeum*). Geomorfologický celek Podorlická pahorkatina se z velké části překrývá s fytogeografickým okresem Českomoravské mezihorí (viz článek P. Kováře, *Živa* 1998, 2: 92–93).

Obyvatelé kraje v dřívějších dobách

Kraj se dostával do popředí pozornosti již ve středověku. Řada významných událostí se zde odehrála např. za vlády Karla IV. Jedním z mnoha šlechticů, kteří se živilí v předcházející době bezvládní jako loupeživí rytíři, byl pán na Žampachu — Jan ze Smojna řečený Pancíř. Královské vojsko v r. 1335 hrad dobylo a Jana ze Smojna nechal král pověsit.

Král Jiří z Poděbrad si za místo úschovy korunovačních klenotů zvolil jako nejbezpečnější hrad Litice nad Orlicí. Dnes je zřícenina obklopena smíšeným lesem s převahou buku a je vyhlášena jako zvláště chráněné území.

Jazyková hranice mezi česky a německy mluvícím obyvatelstvem měla ve zdejších kraji různý průběh. Na Náchodsku, v rodném kraji Aloise Jiráska, žili Češi až po dnešní státní hranici. Naopak na Moravskotřebovsku zasahovalo německé osídlení hluboko do vnitrozemí Moravy. Oba národy se po staletí střetávaly a vzájemně potýkaly, což přineslo mnoho dobrého formou vzájemného kulturního obohacování, ale také mnoho zlého. Moudří lidé se snažili to dobré vyzdvihnout, bohužel však často naráželi na nepochopení okolí. Mezi takové patřil především Němec Franz Spina (1868–1938), rodák z Městečka Trnávky u Moravské Třebové. Byl středoškolským a později vysokoškolským profesorem, po vzniku Československa se angažoval

v německém agrárním hnutí a v letech 1920–38 byl poslancem československého parlamentu. Po volebním vítězství Sudetoněmecké strany K. Henleina rezignoval na poslanecký mandát a v září 1938 doslova uštván a zdrcen vývojem situace zemřel.

Na zámku Žampach pod stejnojmenným hradem zase pobýval hrabě František Lützov (1849–1916), český šlechtic německo-anglického původu. Působil jako diplomat na rakousko-uherském vyslanectví v Londýně. Byl velkým znalcem českých dějin a literatury, zastáncem federalizace monarchie a rozhodným odpůrcem války.

Zapomenutí průkopníci vědy

Kraj Podorlicka se může pyšnit i zajímavými osobnostmi vědy. Mezi dnes spíše zapomenuté přírodovědné a vlastivědné pracovníky patřil např. Alois Czerny (1847–1917), kustod moravskotřebovského muzea a vydavatel regionálních publikací. Měl velmi všestranné zájmy, zabýval se historií, národopisem, geologií a dalšími přírodními vědami, sbíral pověsti atd. Povoláním byl učitel. Jeho žákem a pokračovatelem byl Johann Tuppy (1868–1919), učitel na obecné škole. Mezi venkovskými kantory byl výjimečný. Korespondoval a vyměňoval přírodniny s badateli celého světa.

Koncem 19. stol. působili v Lanškrouně bratři Erxlebenové, lékárník a továrník. Vytvořili rozsáhlý herbář a spolupracovali s P. M. Opizem, který v r. 1819 založil a poté vedl v Praze výměnný ústav herbářových položek. Geologickému výzkumu této části Moravy se pak věnoval již zmíněný E. Tietze (1845–1931), rodák z dnešní polské Vratislavi. Prováděl geologické mapování (speciální geologická mapa 1:75 000 — list Lanškroun a Moravská Třebová, 1904, Březová n. Svitavou a Jevíčko, 1914) a napsal řadu spisů. Tietze, Czerny a řada dalších pokrokových lidí se v tehdejší době cítili jako Rakušané a za svoji vlast pokládali Rakousko-uherskou monarchii v celé její mnohovětrnosti a pestrosti krajin i národů.

Podorlická pahorkatina je krajem, kde jsou stopy pohnutých osudů minulých generací otřeseny možná ještě výrazněji než jinde.